

Н. П. Шеремета

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ДИНАМІКА ТРАДИЦІЙНОЇ БУДІВЕЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ У МОВНОМУ ЗВИЧАЇ ПОДІЛЛЯ

У статті репрезентовано говіркову лексику Хмельницького Поділля, пов'язану з житловими та нежитловими будівлями, а також прилеглою до них територією. Діалектний матеріал заналізовано в лінгвогеографічному, лексико-семантичному та етимологічному аспектах.

Ключові слова: подільський говір, тематична група лексики, лексико-семантична група, семема, сема, будівельна лексика.

За часів незалежності в Україні помітно зріс науковий інтерес до проблем духовної культури нації. Повноцінна і багата етнокультура залишається основним виразником творчої потенції етносу. Без сумніву, знання та соціальний досвід народу акумулює мова як одна з найголовніших складових і загальнонаціонального образу, і самовираження особистості. Продовжуючи традиції Івана Огієнка – неперевершеного ученого-державотворця, самобутнього дослідника духовних скарбів українського народу, його мови, національної культури, ми прагнемо вивчати мову як один із найважливіших чинників утвердження нації. За його словами, «мова місцева, жива, народна – то ґрунт і душа мови літературної... Досліди живої мови звичайно дають нам найрідніший матеріал, подають не тільки звуковий опис теперішнього стану її, але й матеріал про її долю, про розвиток, зміни, чужі впливи, розвій значення слів» [11, с.152]. Сьогодні напереді прийшло усвідомлення того, що саме діалектний різновид української національної мови має стати джерелом для різнопланових мовознавчих досліджень.

Перший ректор Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету Іван Огієнко спрямовував великі зусилля на те, аби наш навчальний заклад став справжнім регіональним осердям відродження української мови, духовної культури Поділля, що було, з одного боку, ополічене, а з другого – зросійщене. Дотримуючись рекомендацій ученого та вимог сучасної діалектологічної науки щодо записування та систематизації говіркового матеріалу, лабораторія діалектологічних досліджень при кафедрі української мови вивчає народне мовлення Поділля та суміжних говірок, наслідки взаємовпливів різних діалектних систем.

Метою нашого дослідження є вивчення органічних зв'язків між народною мовою та різними аспектами матеріальної і духовної культури етносу – міфологією, звичаями, етнопсихологією й ін.

Сьогодні ні в кого не викликає сумніву твердження, що внутрішню природу мовних одиниць можна виявити лише на основі їх відношень у системі [6, с.7]. А систему потрібно розглядати як множину зв'язаних між собою елементів, що становить певне цілісне утворення [8, с.15]. Актуальність даної розвідки зумовлена необхідністю краще пізнати системну організацію лексики, що безпосередньо віддзеркалює фрагменти матеріальної й духовної культури Поділля. Подільські говіркові назви, пов'язані з будівельною тематикою, належать до однієї з найдавніших і найпоширеніших тематичних груп у діалектній лексико-семантичній системі. Вони відбивають і лінгвогеографічне контактування, і міграцію людної упродовж тривалого часу.

У тематичній групі лексики (надалі – ТГЛ) ‘Будівлі, будівельні споруди та будівництво’ виділяються кілька лексико-семантичних груп (надалі – ЛСГ), як-от: ‘садиба’, ‘етапи будівництва’ й ін. У даній статті ми проаналізуємо одну – найбільшу: ‘садиба’, яка реалізується семемами: ‘місце, де стоїть хата з господарськими будівлями’, ‘сільський житловий будинок’, ‘кімната’, ‘під’, ‘горіще’, ‘димар’, ‘надвірні будівлі’, ‘огорожа’. Кожна з цих семем на основі усвідомленого зв’язку об’єднує низку сем і лексем-номенів.

Семема ‘місце, де стоїть хата з господарськими будівлями’ займає центральне місце у ЛСГ ‘садиба’. У подільських говірках Хмельницької області вона репрезентована семима: (в)обис ‘ц’а, о’к’іл, дв’ір, подв’ір(я), ‘мисност’: три **об’іс’ц’і** го’р’іли // (Шрв); ше ў нас на **вобіс’ц’у** то йе н’ібіє і хл’іў // (Дшк); а це **об’іс’ц’а** коліс’ ‘мало о’дин гик’тар // жо’го роз’д’ілили м’іж дво’ма си’нами і дочко’ю // (Пдл).

Номен *об’іс’т’а* з його фонетичними варіантами *об’іс’т’а*, *вобіс’ц’а* й ін. рівномірно займають майже усі південно-західні говори, крім волинського [1, к. 276; 2; 3; 12].

Лексема *дв’ір* є подільсько-наддністрянсько-бойківсько-закарпатською ізоглосомою. Наприклад: йак гри’мит’ на **двор’і** / то то’д’і бе’рут’ ло’пагу / йа’ко’ю са’жайут’ хл’іб у п’іч / і коп’убу ви’гор’тайут’ з печ’і поп’іл // ви’нос’ат’ надв’ір / за по’р’іг // ста’ул’ат’ нау’хрест / і то’д’і гр’ім / громи пе’ре’ста’йут’ гри’м’іти // а йа’кшо іде / і часом / і град / то то’д’і / і ‘можна ‘тоже’ так с’тави’ти само / і то’д’і пе’ре’ста’є па’дати / це’і н’ібі / йак це назива’єц’а / град // (СУ); а с’іно три’малис’мо на **двор’і** // (Дшк); коро’ва’ї ўс’ім роз’давала / хто бу’ў **ўдвор’і** / і хто на ‘вулиц’у ‘вишо’ў // (Мдж).

Крім наведених найменувань, у лексико-семантичну групу ‘садиба’ увійшла лексема ‘мисност’: а ме’н’і показало’ там ‘мо’я **‘мисност’** / йа’ких дв’і хати до ‘мене // (Шрв) або **‘бат’к’іўичина**: а це **об’іс’ц’а** коліс’ ‘мало о’дин гик’тар // жо’го роз’д’ілили м’іж дво’ма си’нами і дочко’ю / о’дин ужи’ни’ус’а і від’ілі’ус’а с’с’ім’іо’ю / д’ругий від’ілі’ус’а / а ‘мама лі’шила’с’а на **‘бат’к’іўичин’і** з бат’ками // (Пдл).

Сема ‘подвір’я’ в досліджуваних говірках виявляється регулярно назвою зі ствердимим звуком *p* – *подв’іра* або зі вставним звуком [j]: на **подв’іру** була **к’ір’ниц’а** / а хто йі’ї ко’па’ў? / йа не’ зна’ю хто // (Дшк); го’сподар’і ў це’і ден’ вип’с’ка’ют’ на **подв’ір’я** ўс’у ‘жи’ў’іс’т’ / а’би по’гу’л’ала / по’дихала // (Крж). Фонетичний варіант цієї лексеми *подв’ір’е* поширюється і в наддністрянських говірках [2, с. 98].

Чимала семантична парадигма утворюється словами, які репрезентують семему ‘сільський житловий будинок’. Структурна організація назв житла побудована на єдності декількох опозицій: 1) якісні характеристики приміщень; 2) призначення приміщень; 3) особливості побудови приміщень; 4) матеріал для побудови [4, с. 6]. У досліджуваному ареалі побутують такі синонімічні лексеми, як: *хата*, *хатина*, *халупа*, *д’ім*, які мають семантичну диференціацію. Лексема *халупа* репрезентує диференційну ознаку ‘стара хата’, *хатина* – назва ‘невеликої за розмірами будівлі’, а ‘сучасний великий будинок’ називають *д’ім*: ‘мама ‘тоже’ ви’ходи’ли за **хату** / ну так бу’де йак Мал’іно’ўскі **д’ім** / ‘може’ ше блішче / (Мкв); тії не’ ‘ма’є’м де по’д’іти’с’а / тії пі’шли до ба’бус’і свої’ / а ба’бус’а ‘тоже’ шо ж ‘роби’? / ‘б’ідн’іс’іт’ // вот треба к’ласти’ / йа’кус’ хо’ї п’ч’і’пити’ **хату** / де чо’го ў’з’ати’ // (Дшк).

Назви для ‘кімнати’ у житловому будинку також утворюють велику лексичну і семантичну парадигму, яка має у своєму репертуарі цілі ряди лексем

і семем, найчастіше трапляються словосполучення з номеном *хата* (ве^нлика, ма^лла, перша хата, друга хата): сна^нради прамо ў **хату** падали // (Бл).

Невід'ємна ознака, характерна для подільської хати – мальовничість, утворювана білизною стін, пластичною їх обробкою з підсинюванням заглиблених площин, виступаючою призьбою, обмазаною червоною глиною. Якщо причілкові або тильні стіни були відкриті для вітрів і дощів, їх також фарбували жовтою або червоною глиною [7, с.34]. Такі особливості оздоблення кімнат зберігаються на Поділлі і досі, щоправда, використовуються й сучасні матеріали: *би^нру ва^нно // то^ди ва^нно кла^ду ў в^ідро і ла^йу во^ди // ўл^а ва^ди/ то^ди би^нру йо^го за^син^іу^йу/ син^ки т^рош^ки/ син^іу // то^ди б^іл^іу // поб^іл^іша хату // то^ди воб^ір^тай^ус^і/ мий^у н^ід^логи // по^дмила/ то^ди кра^шу // в^ікна кра^шу б^ілі^тм // н^ід^ів^іконт^ці/ го^лубим а^бо то^жи/ б^ілі^тм // к^раска б^іла а^бмал^іова // а н^ід^лога ка^річ^ні^ва а^бмал^іова // (Жбн).*

Типовий сільський будинок, крім власне житлових кімнат, має й інші приміщення: *ви^нранда*, *с^іни* – ‘назва вхідної кімнати будинку’; *танок* ‘накриття перед входом у будинок’; *п^риз^ба* – ‘невеличкий земляний насип вздовж стін хати знадвору’; *речі* для сидіння, відпочинку’; *ко^лмора* ‘кімната без вікон для зберігання речей, продуктів’. Наприклад: а це во^іо не^да^но ти^і **ви^нранду** і д^ідур^ну пок^лали^а / бо л^іт^іом / ти^і й^акос^і м^іс^іц^і а б^іл^іше^і / але це ўже ўс^іо ти^іпер / во^іо л^ігше^і набагато / ўс^іо йе / т^іл^іко гр^іош^і дава^і // (Дшк); йа при^біга^йу до^дому / до **с^іней** / а н^іме^ц сто^йт^і з^і а^уто^матом (Мкв); на **п^риз^бі** п^ід **хато^ю** сид^іт^і / с^іп^іва^іе со^бі // (Мдж).

Усі перелічені лексеми перманентно фіксуються і в надністрянських говірках [2, с.101].

Біля входу в хату із сіней по один бік у кутку розташовувалась **п^іч**, яка у досліджуваному ареалі має назву **п^іец** або *п^іч*: *мо^йа ба^бка сп^іали на п^іецу* (Лтв); *ба^бка сп^іт на по^сте^лі / а ми з ма^мо^ю на п^іецу // (Мкв); шоб зварити^і доб^річ боршч / тра^йо^го до^тл^і анути^а у **п^іч^і** // (МП); чос^і ў **п^іч^і** було са^ме^і ўкус^іше // (Псц); *ко^жо^йної су^лботи ма^ти та^ко зма^тат^і п^ідлогу коло **п^іч^і** пов^іс^іат^і на год^ів^ірку ч^істого руш^ніка // (Цмб).**

Піч у переважній більшості робили з глини. На початку ХХ ст. при виведенні печі почали застосовувати цеглу. На початку ХХ ст. у традиційній конструкції печі відбуваються зміни. Одна з перших видозмін - виділення груби, яка виконує обігрівальну функцію: *йак к^лали **п^іец** чи **г^рубу** / то на^імали^і ма^істра // (Дшк); а ц^іа **г^рубка** то була з ка^мін^ічи^кі^ю // (Дшк).*

Початок цього процесу поклала нова конструкція лежанки, яка дістала окрему топку : *ў ха^ті бу^і ви^лики^і **п^іец** і **ле^жанка** // (Дшк); **ле^жух** гор^іди^і ф^іоростом і г^лино^ю об^машчува^і // (Дшк). Це сприяло більш заощадливому вживанню палива і раціональному використанню печі. Наступний етап – виділення функції приготування їжі за рахунок вбудови в лежанку плити. При наявності плити грубу змогли відокремити і ставити паралельно або перпендикулярно між житловою частиною хати і ванькиром. У подальшому відділена від печі груба дістала окрему топку і димохід [10, с.64].*

Така конструкція печі досі зберігається на Поділлі: *ў ха^ті бу^і не^ви^лики^і **п^іец** / **ле^жанка** / і **пл^іта** / але йісти не^і було ш^і / на н^і ми ва^рили^і йісти^і / го^товили^і ш^і то^д і ма^і / п^іец к^лали^і с^і ка^мін^ічи^кі^ю // йак к^лали^і п^іец чи **г^рубу** / то на^імали^і ма^істра // (Дшк).*

У досліджуваному ареалі ‘тяга у димарі, печі’ має назву *т^іага*; ‘дно печі, де горить вогонь’ називається *ч^ір^ін*; ‘металева засувка для перекриття димоходу’ – *ка^гла*, а ‘куток за піччю’ – *п^рит^іок*.

У говірках на Хмельниччині для найменування 'горщиц' використовуються лексеми: *в'шика(и)*; *го'ра*; *п'ід*; *п'одра*: су'пили суш'ин'у на *го'р'і* // а ще на *го'ру* скла'дали ўс'ак'і 'банки / бутл'і / та і ўс'о / що л'ишне було ў нас ў 'хаг'і / виносили / що м'іпало // (Пдл); Я полізла на *п'одра* за зернятами (Псц).

Номен *в'шика(и)*; *го'ра* записав Зиновій Бичко й у наддністрянських говіркох, у південній частині говору вживається лексема *п'ід*, спорадично поширюється назва *п'ідре*, а номен *стрих* (польське *strych*, німецьке *estrich*) охоплює весь наддністрянський ареал [2, с.102]. Усі вони складають один ряд гетеронімів, оскільки між їхніми семами не виявляється жодна релеванта ознака.

Для назви 'димаря' на Поділлі поширені лексеми *ком'ін*, *ком'інок*, *ди'мар*: *ком'інок* робили^є з форосту і з г'лини^є не'йу обмашчували^є крутом *ком'інка* // (Дпк). А та частина комина, яка міститься на горинці, називається *ком'ін* або *ле'жух*: в'ін йако^є та'ко ви'води'є'у *ком'ін* на верх //; *ле'жух* *горо'диу* 'форостом і г'лино'у обмашчува'є // (Дпк).

Семема 'надвірні будівлі' охоплює номен, що мають різне призначення і, відповідно, утворюють лінгво-етнічну наддіалектну сітку-модель родових понять: 'допоміжні приміщення для нежитлових потреб людини' – 'приміщення для зберігання продуктів' – 'приміщення для зберігання сільськогосподарського реманенту, зернових, сіна, снопів' – 'приміщення для худоби, птиці'.

'Допоміжні приміщення для нежитлових потреб людини' об'єднують найпоширеніші чотири денотати:

- *літня кухня* – окреме приміщення за межами житлового будинку для приготування їжі: а ми уже тут ст'роїли 'хату / 'кухн'у // 'ран'ше у'с'іх 'була *кухн'а окремо* // тут у нас бу'є п'ец великий / ја сама п'че у 'н'ому пекла паски / пше'та була // але д'іти уже пе'ре'робл'али / у'се вик'інули / те' пер уже н'і'х'о так не пе'че // (Пдл). У говірі с. Дашківці Віньковецького району Хмельницької області для її назви використовується лексема *д'і'дурн'а*: а це во'Х'о не'да'юно ти' ви'ранду і *д'і'дурн'у* пок'лали^є // (Дпк). Номен *л'етн'а*; *л'ітна*; *л'ітна* *кухн'а* й *д'і'дурн'а* побутують і в говірках Наддністрянщини [2, с.103];
- *с'іч'карн'а* – назва місця, де готують тваринам корм;
- *куз'н'а* – назва для кузні-майстерні, в якій працює коваль;
- *суш'н'а* – назва місця сушіння фруктів: ще 'помн'у ко'ли^є сли'є'ки 'дуже' ро'дили^є / і 'горстк'і ў йак'іс' фран'цуск'і йа була розвела ти' ўже м'ї П'є'тро чо'лов'ік ни'бошч'іч пок'лау' бу'є *суш'н'у* там на во'бор'і 'коло курни'ка / то тако 'н'іби 'викопау' ўпе'ред 'йамку / 'вимурував так' і с'ц'іни^є з 'каме'н'у і з г'лини^є / по'том ўмуру'вау 'п'тири^є 'доп'ки^є / а 'меж'і 'цими^є доп'ками^є посе'ре'д'ин'і ўже йа з д'і'т'ми 'л'іску ви'кла'дали^є // (Дпк).

Л'ях – окреме приміщення за межами житлового будинку, спеціально обладнана яма зі східцями та похилою верхньою надбудовою з дверима, призначена 'для зберігання продуктів', у досліджуваному ареалі репрезентовано номеном *л'ях* і рідше *погр'іб* чи *под'вал*: 'едви з 'того *л'і'аху* ви'шла // (Пдл); *л'іах* за'пал'ила ме'н'і // (Дпк); 'л'уди по *л'і'ах* хо'вали'с' // (Бл); 'в'ідрами' та 'копи'ками^є 'сипали^є ў м'іп'ки / по три^є та по п'тири^є м'іп'ки до *л'і'аху* // (Псц); бу'рак ми ў *л'іах* ски^є дай'ем 'зараз // (Жбн); ко'ли кар'тофл' і були 'копан'і то йіх 'кидали^є у *под'вал* або у *погр'іб* / шоб во'ни не' г'нили^є // (Трс).

Варті уваги назви приміщень 'для зберігання зернових, сіна, снопів'. У досліджуваному ареалі відома назва *сто'дала*, що є нормативною й у літературній

мові: злобили поўну *стодо́лу* сно́т'і́у // (Шрв); мн'асо тримали́е у *стодо́лі* // (Пнк); баг'ки жі́ї були́ добри́ми хаз'а́jami // тримали́ ко́неі / тут у́ нас / де хата́ зара́ / була́ с'та́ін'а // *стодо́ла* / там сіно́ тримали́ / годували́ сви́ні / *о́бора* була́ не^нве^нлика́ / бу́у с'а́кіі-та́кіі кур'нік // але́ по́чалос'а́ роскурку́лін'а / і так і́ ус'о́ хаз'а́ство́ пі́шло / заби́рали́ до ко́лгоспа́ // (Пдт). Цей елемент утворює суцільну ізоглосу, що простягається в сусідні говори [1, к.281].

Окремі назви у говірках Поділля має приміщення 'для зберігання грубих кормів і сільськогосподарського реманенту': *ко́мора*: зр'іза́ніе́ т'у'т'ун'к'ла́ли^е на пі́дводу́ і во́зили^е у́ ко́лгоспіну́ *ко́мору* // (Ант); ше́ у́ нас на во́би'с'ці́у то́ йе́ н'і́би^е і хл'і́у / *і́ ко́мора* // (Дшк).

Для назви місця, 'де зберігають дрова, різні господарські знаряддя праці' побутують назви *при́чена*, *дро́в'ітні'а*: а́ д'і́ги і со́б'і́ чаклу́вали / пі́шли до *дро́в'ітні'і* / зби́рали́ у́ ко́ши- тр'і́с'кі та́ чне́сли до хата́ на во́гон' / по́б у́ лі́тку́ поўни-и'-а́ ко́ши-и́ гри-ба́ми // (Крж).

Трапляється поширення назви надвірного приміщення 'для необережливих качанів кукурудзи' (висока й вузька повітка, виплетена з лози, куди зсипають кукурудзу): а ше́ ко́лис' у́ нас була́ *кши́нни'а* // са́дили на го́род' і куку́рузи / а́ пот'ім туди́ скла́дали / і су́пили // (Пдт).

Із назвами '*огорожі*' та її частин у досліджуваному ареалі пов'язано кілька лексем.

'Назви тину з хворосту (на забитих у землю кілках)': *ого́рожа*, *пл'іт*, *перелаз*, *паркан*: зби́ралис'а́ хло́пці́ // д'і́уки́ пос'і́дають на *плота́* дес' / сп'і́вайут // го́р'і́вок так не^нпі́ли / йа́к зара́з / 'вин'і́у / н'і́чо́го // (ВЛ).

'Паркан, який відділяє сусідські домівки', називається *шпал'ар*: а те^нперки́ у́же не^нма́ сли'во́к / ус'і́ су'с'і́дка́ 'вирубала́ / бо́ к'лала́ св'і́ *шпал'ар* в'і́догра́'я́ла / ти́ у́же не^нсу́шу // (Дшк).

'Велика брама' може мати назви *ворота*, *брама*: хло́пці́ і не́ раз зн'і́мали́ у́ н'і́ч пе́ред Анд'р'і́єм *ворота́* / бі́рали́ 'воза́ / пл'уга́ / боро́в'чи́ пос'і́нше́ та́ заки́дали́ на гр'є́б'і́н' хата́ чи хл'і́ва // або́ розби́рали́ *перелаз* чи *паркан* та́ вста́нов'і́ували́ жо́го по́ле'рек' 'вулиц'і́ // бу́ли й та́к'і́ / шо́ всте́л'али́ со́ломо́ю́ або́ обли́вали́ бур'а́ковим к'васом' с'те́жку в'і́д *ф'і́ртки* д'і́уки́ до *ф'і́ртки* 'па́рубка́ / кот'ри́й ко́хау́ // (Крж); ко́лис' тут бу́ло ус'о́ подруго́му // це́ у́же д'і́ти́ тут по́строї́ли і́ хату́ / і́ гара́ж / і́ *ф'і́ртка з бра́мою́* бу́ли і́накш'і́ // (Пдт).

Назви для хвіртки: *ф'і́ртка*: всте́л'али́ со́ломо́ю́ або́ обли́вали́ бур'а́ковим к'васом' с'те́жку в'і́д *ф'і́ртки* д'і́уки́ до *ф'і́ртки* 'па́рубка́ / кот'ри́й ко́хау́ // (Крж). Дана лексема у такому ж фонетичному вивіві поширюється на всьому ареалі Наддністрянщини. У наддністрянських говірках ще вживаються номенні *вор'іт'ц'і́* (західна частина) - 'воріття в огорожі до сусіда'; *брама* (весь ареал), *ворота* (весь ареал), *лі́ска* (Тернопілля) - 'ворота'; *перелаз* - 'місце в огорожі для переступання через неї'; *шт'ахети́* (німецьке *stüc*) (весь ареал), *паркан*, *пл'іт*, *часток'іл* - 'огорожа' [2].

Інструментом для виявлення семантики лексем, належних до групи '*назви надвірних будівель для худоби*', послужила лінгво-етнографічна наддіалектна сітка-модель: 'загальна будівля для свійських тварин' (родове поняття) - 'будівля для корів', 'будівля для коней', 'будівля для овець' (видові поняття). У досліджуваних говірках вона реалізується таким лексемним репертуаром: хл'і́у, са́рай - *ко́роуни'к*, *ферма* - ко́н'ушн'а - в'і́у'чарн'а, ко́шара.

Родове поняття 'загальна будівля для свійських тварин' маніфестується кількома номенами. Слово хл'і́у, яке є нормативним у літературній мові, домінує в аналізованій семі, як-от: пе́ред хл'і́вом пос'і́вали́ св'а́ченим' ма́ком / по́б

в'їд'ма мак зби'рала /а не в'їд ко'р'їу молочко заби'рала // *ў нор'їз хл'їва* за'рубували со'киру / шоб у'чпир'ї не мо'гли присту'пити ї худобу /душити // (Крж).

Зрідка вживається також номен сараї, що може вживатись паралельно зі словом хл'їу та номеном с'тайн'а як родові поняття. Номен сараї поширений в різних українських говірках, хоча пам'ятками староукраїнської мови XIV-XV ст. він не зафіксований [13]. Лексема с'тайн'а зі значенням 'приміщення для коней' є однією з найпоширеніших у південно-західних говорах української мови [1, к.280], вживається і у досліджуваному ареалі: бат'ки жі'ї були добрим хаз'а'ями // тримали ко'неї / тут ў нас / де хата 'зара / була с'тайн'а // (Пдл). Її подають і пам'ятки XI-XIII ст. [9, с.131]. У східнословобанських говірках ця лексема належить до пасивного словникового запасу, уживаючись зрідка із такими значеннями: а) 'приміщення для коней'; б) 'обгороджений двір для рога-тої худоби'; в) 'загорода для худоби в полі' [5, с.182].

Засвідчено також вживання номена *бал'ган*: а наш *хл'їу* / *бал'ган* назива'є'ц'а // (Бн).

'Загорода для худоби, птиці' на Поділлі має назви: (*в, з*)*обора*: в'їуц'ї три'мали'е ў хл'їв'ї // на л'їто на *двор'ї ў гобор'ї* // (Пнк); там на *вобор'ї* коло курни'ка // (Дпк); ше ў нас на воби'с'ц'у то йе *куча* йе і *вобора* / *с'їчкарн'у* йа'кус' мален'ку /май'емо // (Дпк); *обора* була не'ве'лика // (Пдл).

У цій групі лексики, окрім загальних назв, виділяються ще назви специфічні. Вони вживаються для називання таких реалій, які мають конкретне призначення, пристосовані для вужчих потреб, тобто спостерігається спеціалізація за призначенням тієї чи тієї будови. Лексеми *ко'р'їуник*, *ферма* систематично репрезентують сему 'громадська будівля для утримування корів взимку': йак йа була молода і робила на *ферм'ї* / то 'муси'ла / йак т'їко но розвидни'ц'а ўставати / дати йїсти своїм с'вин'ам / здо'їти корову / вигнати ў 'поле і їти на *ферму* на роботу // при'ходи'ла і зразу така йшла ў *кур'їуник* до худоби // (Ктг).

Сема 'громадська будівля для утримування овець взимку' представлена лексемою *ко'шара*, вона відома у пам'ятках української мови, починаючи з XIVст. [9, с.410].

У досліджуваному ареалі для реалізації семи 'громадська будівля для утримування коней взимку' використовується номен *ко'н'ушн'а*. Дана лексема з'явилась у джерелах кінця XIX ст. і поширена в багатьох говорах на сучасному зрізі.

Свиней дома тримають у будівлі під назвою *сажи'к* або в *кучі* чи *сарайі*.

Сема 'будівля для ночівлі курей' у говірковому мовленні представлена лексемою *кур'ник*: там на вобор'ї 'коло *курни'ка* // (Дпк); бу'у с'а'кий-та'кий *кур'ник* // (Пдл). А перекладини з жердин, на яких ночують кури, називаються *банти* (німецьке *band*), *с'їдало*.

Серед назв приміщень для свійських тварин і домашньої птиці у досліджуваних говірках виявляються лексеми спільнослов'янського походження: *хл'їу*, *стайн'а*, *вобора*, *куча*. Наприклад: 'пару свиней ту'то за *кучн'о'у* тримали у *куч'ї* // *хл'їу* бу'у мали'ї // там тримали як'їс' інстру'менти / дрова // (Пдл).

Отже, ЛСГ 'Садіба' є визначальною у ТГЛ 'Будівлі, будівельні споруди та будівництво' і засвідчує, що для реалізації кожної з аналізованих семем у досліджуваному ареалі Поділля використовуються ряди лексем, тісно пов'язаних між собою семантично, структурно і мотиваційно. Останнє дозволяє зробити висновок, що аналізована ТГЛ – це цілісне утворення, розгалужена мікросистема найменувань відповідно до призначення реалій, які вони позначають. ТГЛ 'Будівлі, будівельні споруди та будівництво' складається з багатьох взаємопов'язаних лексико-семантичних груп і дрібніших семантичних парадигм і полів, тому

утворює складну й розгалужену систему, що організована опозицією структурних її елементів за диференційними ознаками. Ця група слів досить багата, різноманітна і водночас чітко спеціалізована. Заналізована у статті ЛСГ 'Садіба' має свою складну внутрішню структуру: в її складі виділяються семантичні парадигми, компоненти яких пов'язані між собою семантично, структурно і мотиваційно та водночас протиставляються багатьма диференційними ознаками.

Важливим продовженням дослідження цієї ТГЛ буде опис ЛСГ 'Етапи будівництва', як такої, що віддзеркалює своєрідне світобачення, розумове заглиблення у духовне, міфологічне уявлення краян.

Список скорочень назв населених пунктів:

Дпк – Дашківці Віньковецького р-ну Хмельницької обл.
Ббн – Бубнівка, ВЛ – Велика Левада Городоцького р-ну Хмельницької обл.
Крж – Коржівці Деражнянського р-ну Хмельницької обл.
Мкв – Маків Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.
Ктг – Китайгород, Пдл – Пудлівці, СУ – Стара Ушиця, Трс – Тарасівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
МП – Малі Пузирки Красилівського р-ну Хмельницької обл.
Мдж – Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.
Ант – Антонівка, Псц – Песець Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
Пнк – Паньківці, Цмб – Цимбалівці Старосинявського р-ну Хмельницької обл.
Лтв – Летави, Жбн – Жабинці, Бл – Біла Черновецького р-ну Хмельницької обл.
Шрв – Шарівка Ярмолинського р-ну Хмельницької обл.

Список використаних джерел:

1. Атлас української мови : [у 3 т.]. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі. – К., 1984; Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К., 1988; Т. 3. Донеччина, Слобожанщина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я та суміжні землі. – К., 2001.
2. Бичко З.М. Діалектна лексика наддністрянського говору / З.М. Бичко. – Тернопіль : Лідер, 2000. – 280с.
3. Брилінський Д. Словник подільських говірок / Д. Брилінський. – Хмельницький, 1991. – 147 с.
4. Глуховцева Е.Д. Лексика народного быта украинских восточнорусских говоров : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Е.Д. Глуховцева. – Днепропетровск, 1992. – 19 с.
5. Глуховцева К. Динаміка складу назв господарських приміщень у східнослов'янських говірках / К. Глуховцева // Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам'яті Тетяни Назарової / упоряд., ред., передм. П.Ю. Гриценка ; редкол.: П.Ю. Гриченко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра, 1997. – С. 177-194.
6. Гриченко П.Ю. До питання про ареальний аспект дослідження лексико-семантичної системи / П.Ю. Гриченко // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 163-167.
7. Данилюк А. Подоляни / А. Данилюк // Наука і суспільство. – 1990. – №5. – С. 34.
8. Дятчук В.В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови. Історія української мови : Лексика і фразеологія / В.М. Русанівський, В.О. Винник, В.Й. Горобець та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
9. Косміна Т.В. Сільське житло Поділля. Кінець XIX-XX ст. / Т.В. Косміна – К. : Наукова думка, 1980. – 190 с.
10. Огієнко І. Як записувати народні говори / І. Огієнко // Науково-популярний місячник «Рідна мова» / відп. ред. І. Огієнко. – Варшава, 1934. – № 4. – С. 152.

11. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок / М.Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1-2.
12. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. : у 2 т. / укл.: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова та ін. – К. : Наук. думка, 1977-1978. – Т. 1-2.

Continuing the tradition of Ivan Ohienko, we want to learn the language as one of the most important factors in strengthening the nation. The relevance of this intelligence is caused by the need of better understanding the systemic organization of the lexicon that directly reflects fragments of material and spiritual culture skirts.

The article represented vocabulary which is associated with residential and non-residential buildings and surrounding areas gathered in the dialects skirts. Dialect material is analyzed in linguistic and geographical, lexical-semantic and etymological aspects.

Key words: Podolsky dialect, thematic group of vocabulary, lexical-semantic group, vocabulary construction.

Отримано: 18.02.2015 р.

УДК 811.161.2'373:398

С. А. Шуляк

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

АНАТОМІЧНА ЛЕКСИКА У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

У статті досліджено особливості функціонування анатомічної лексики у текстах українських замовлянь. Проаналізовано анатомічні назви, що позначають як частини й органи людського тіла, так і атрибути персонажів. Описано найменш частини тіла як ланцюжка частин, що приєднуються одна до одної. Визначено основні епітетні структури, які фігурують в українських замовних текстах на позначення анатомічної лексики.

Ключові слова: анатомічна лексика, текст, українські замовляння, лексема, епітет, номени.

Одним з актуальних завдань сучасного мовознавства є вивчення лексичної системи фольклорних текстів. Вирішення питання систематизації народної творчості та залучення до аналізу ще малодосліджених шарів українського фольклору, дасть змогу реконструювати світоглядні уявлення наших предків. І.І. Огієнко зазначав, що у який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український; скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравої талановитості [1, с.13]. Саме вербальний компонент замовляння є традиційним об'єктом дослідження мовознавства, продиктований важливістю вивчення національного фольклору.

Дослідженню фольклорних текстів велику увагу приділяють З.С. Василько, М.К. Дмитренко, В.В. Жайворонок, О.В. Лабащук, Ю.Л. Мосенкіс, М.Н. Москаленко, О.А. Остроупко, О.А. Соляр, А.І. Темченко, О.Є. Хомік та інші мовознавці.

Метою дослідження О.В. Лабащук є з'ясування особливостей побутування та функціонування примовок в обрядовому та господарсько-побутовому житті українців. Науковець виділила примовки як окреме самобутне явище народної творчості з-поміж інших явищ українського фольклору, розглянула спе-